

Ukrayini v 50–70–x rr. XVII st. – Ky'yiv : Vy'd-vo AN URSR, 1960. – 364 s.

14. Storozhenko A. V. Rodion Grigor'evich Dmitrashko, polkovnik pereyaslavskij i ego rod // Ocherki Pereyaslavskoj stariny. Issledovaniya, dokumenty, zametki. – K., 1900. – S. 126–186.

15. Chernigovskaya letopis' / Yuzhnorusskie letopisi, otkrytye i izdannye N. Belozerskim. – Kiev, 1856. – T. I. – S. 11–44.

Ivanenko A. O., Ph.D. in History, Associate Professor, junior scientist, Ukrainian institute of national memory (Ukraine, Kyiv), Ivanenko@memory.gov.ua

“Togo-zh' Moscow Pereyaslova dopalila a fate...” (tsar's garrison of Pereyaslova and AntiMoscow revolt in 1668)

On the basis of the archived materials and narativnikh sources some aspects of the AntiMoscow revolt are examined in 1668. Him direct reason was become by strengthening of offensive of caratu on autonomous rights cossack-hetman the states, in particular planting in the Ukrainian cities of soldiery garrisons and attempt to inculcate voevode order control system. Those left-bank cities which Moscow zalogi were in appeared in the epicentres of the armed opposition of insurgents and tsar's troops. One of heroic pages of revolt a siege became by insurgent cossacks and petty of fortress of city of Pereyaslova, where tsar's military garrison was deployed.

Keywords: Pereyaslav, AntiMoscow revolt, soldiery garrisons, left-bank petty officer, tsar's voevodes.

Иваненко А. А., кандидат исторических наук, доцент, научный сотрудник, Украинский институт национальной памяти (Украина, Киев), Ivanenko@memory.gov.ua

“Того ж часу Москва Переяславль допалила...” (царський гарнізон міста Переяслава і антимосковське повстання 1668 г.)

На основе архивных материалов и наративных источников рассматриваются некоторые аспекты антимосковского восстания в 1668 г. Его непосредственной причиной стало усиление наступления царата на автономные права казацко-гетманского государства, в частности насаждение в украинских городах военных гарнизонов и попытки ввести воеводско-приказную систему управления. В эпицентрах вооруженного противостояния повстанцев и царских войск оказались те левобережные города, в которых были расположены московские гарнизоны. Одной из героических страниц восстания стала осада возмущенными казаками и мясниками крепости города Переяслава, где находился царский военный гарнизон.

Ключевые слова: Переяслав, антимосковское восстание, военные гарнизоны, левобережная старшина, царские воеводы.

* * *

УДК 94(477):282

Буравський О. А., доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет ім. Івана Франка (Україна, Житомир), buravskij@i.ua

Польська шляхта й римо-католицьке духовенство Правобережної України в польському повстанні 1830–1831 рр.

Проаналізовано участь польської шляхти й римо-католицького духовенства Правобережної України в польському повстанні 1830–1831 рр.

Ключові слова: польська шляхта, римо-католицьке духовенство, Правобережна Україна, польське повстання, російське самодержавство.

В сучасній історії України науковий інтерес має проблема участі польської шляхти й римо-католицького духовенства в збройних виступах поляків на Правобережній Україні, зокрема в Листопадовому 1830–1831 рр.

Участь польської шляхти й римо-католицького духовенства Правобережної України в польському національно-визвольному русі першої чверті XIX ст. знайшло своє відображення в працях сучасних українських та зарубіжних науковців. У дослідженнях Л. Баженова [1], Е. Зваричука [2], Ю. Хитровської [3], І. Шостак [4] розкрито участь польської шляхти й римо-католицького духовенства Правобережної України в польському повстанні 1830–1831 рр.

У польській історіографії заслуговують на увагу дослідження М. Згорняка [5], Я. Скарбека та Я. Зьолека [6], в яких висвітлено участь римо-католицьких священників у повстанні 1830–1831 рр. на території Польщі, а також фрагментарно в Україні.

У першій половині XIX ст. на Правобережній Україні поляки були досить великою етнічною групою серед інших мешканців. Питома вага поміщиків польської національності складала в Київській губернії 87%, Подільській 89%, Волинській майже 93%.

Польським поміщикам на Правобережжі належало дев'ять десятих всієї земельної власності [1, с. 28–29].

17 листопада 1830 р. поляки підняли повстання проти російського абсолютизму, яке почалося у Варшаві, поступово охопило Царство Польське й поширилось навесні 1831 р. на землі Правобережної України та Білорусі.

Основною рушійною силою повстання була польська шляхта (див. табл. 1) [1, с. 151].

Таблиця 1

Учасники польського повстання в Правобережній Україні 1830–1831 рр.

	Боролась зі зброєю в руках	Допомагали та співчували повстанцям	Всього причетних до повстання	% до загальної чисельності повстанців
Шляхта	1865	498	2367	39, 52
Дворяни	369	128	499	8, 47
Поміщики	489	352	855	14, 28
Селяни	1059	182	1241	20, 41

Створені переважно з шляхти повстанські групи С. Ворцеля на Волині, К. Ружицького на Житомирщині, Колишка на Поділлі та Київщині у квітні–травні 1831 р. були розгромлені царськими військами [7, с. 600].

У повстанні також були задіяні 64 представники римо-католицького духовенства, 31 уніатського та 7 православного. Однак, лише 38 з них вели боротьбу із зброєю в руках у повстанських загонах, серед них 20 ксьондзів, 13 уніатів та лише 5 православних (див. табл. 2) [1, с. 151].

Таблиця 2

Духовенство Правобережної України в повстанні 1830–1831 рр.

Духовенство	Боролась зі зброєю в руках	Допомагало та співчувало повстанцям	Всього причетних до повстання	% до загальної чисельності повстанців
Римо-католицьке	20	44	64	1, 09
Уніатське	13	18	31	0, 7
Православне	5	2	7	0, 11
Разом	38	64	102	1, 7

Як видно із статистики, наведеної Л. В. Баженовим, участь священників у повстанні була невелика. Це пояснювалося тим, що більшість з них залишалися на місцях і проводили там активну ідеологічну обробку населення.

Російська влада робила все можливе задля приборкання польських патріотичних виступів на Правобережжі. Маніфест “Про бунт, що відбувся у Варшаві”

погрожував розправами над тими, хто візьме активну участь в антидержавних акціях [8, с. 485–488]. Однак, введення військового стану в краї не зупинило рух опору римо–католицьких священників. Виступи набрали значних масштабів на початку квітня 1831 р., коли римо–католицьке духовенство у промовах і проповідях висловлювало невдоволення діями місцевих поляків, які не підтримували повстанців у Царстві Польському. Так, на Поділлі критичними були промови ксьондза Ворошилівського костелу О. Бохенського, вікарія Чорнокозинецького костелу З. Жуковського, монахів Збарзького капуцинського монастиря – А. Київського та М. Томашевського [2, с. 119].

Особливим завзяттям у поширенні ідей польського визвольного руху відзначався настоятель Кривоозерського римо–католицького костелу Балтського повіту ксьондз Флоріан Лукашевич. Із рапорту подільського губернатора до головнокомандуючого 1–ої армії від 5 лютого 1832 р. дізнаємося, що ксьондз Лукашевич на початку повстання в проповіді перед прихожанами заявляв, що імператор впертий, не хоче віддати полякам їхні землі, а такі його проекти, як дотримання шляхтою подушної та рекрутської повинностей, обов'язок військової служби для осіб духовного звання викличе обурення не лише шляхти, а й простого народу, що може перерости в революцію. За антиурядові судження ксьондз Лукашевич був висланий 4 квітня 1832 р. у м. В'ятку під суворий нагляд місцевої поліції [9, арк. 1–11].

Поширювалися прокламації, які закликали до збройної боротьби не тільки поляків, а й українське селянство. Так, у зверненні повстанців до селян зазначалося: “Брати волинці, подільці й українці, Польща приймає Вас за братів своїх і хоче, щоб разом із нею Ви були вільні. Ваші брати–поляки хочуть Вас всіх приєднати до Королівства Польського. Беріть у руки ціпи, граблі, серпи й коси, створіть таке військо, щоб вигнати москалів, які з Вас зробили скотів. Із Вами Бог і Хлопціцький, наш начальник, який різав росіян, як недавно Костюшко. Вірте цьому, громадо селяни! Будемо битися і не підкоримося! Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа і нині і пісню і во віки віків. Здрава Польща, здрава громада, з нами добрі люди” [10, арк. 12–14].

Із залучення українських селян до повстання на Поділлі розвинув діяльність ксьондз Л. Колчевський, який прибув на початку квітня 1831р. в с. Липці Вінницького повіту [11, с. 22–23]. Представники римо–католицького кліру всіма засобами підтримували повстанців. Так, ксьондз Л. Ушицький, що знаходився серед загонів повстанців, підтримував їхній бойовий дух промовами в національно–релігійному дусі [2, с. 120]. Інші римо–католицькі священники розповсюджували прокламації та листівки, постачали повсталих порохом та зброєю [12, с. 196].

Римо–католицькі священники не тільки займалися агітаційною роботою, а й відстоювали ідеї польського визвольного руху зі зброєю в руках. Наприклад, 23 травня 1831 р. у бою з царськими військами під с. Майдан, що на Поділлі, загинуло п'ять римо–католицьких священників [12, с. 227–230]. На Волині під час бою в м. Овручі 9 ксьондзів були захоплені в полон [1, с. 151].

Важливими опорними пунктами повстання були монастирі. Монахи активно допомагали повстанцям, вели

збір коштів серед населення, забезпечували повстанські загони грішми, продовольством, кіньми тощо.

Потрібно зазначити, що монахи поповнювалися насамперед особами дворянського стану. На думку учасника повстання Михайла Чайковського це забезпечувало тісний зв'язок політичних позицій римо–католицького духовенства з польською шляхтою, тому чернече духовенство було “цілковито відданим польській справі” [13, с. 40].

Про участь римо–католицьких костелів і монастирів у повстанні рапортувало київському, подільському і волинському генерал–губернатору В. В. Левашову місцеве начальство. Волинський губернатор навів список монастирів, які допомагали повстанцям. Серед них значились у Рівненському повіті Домбровицький піарський, в м. Овручі – домініканський монастирі. Губернатор називав також і ксьондзів Бродовича, Шалевича, Порембського, які виготовляли зброю та амуніцію для повстанців [14, арк. 15–16зв].

6 жовтня 1831 р. генерал–губернатор В. Левашов інформував шефа жандармів О. Бенкендорфа, що старокостянтинівський городничий надіслав йому рапорт із знайденими в домініканському кляшторі двох прокламацій польських заколотників за підписом князя Адама Чарторійського. Перша, від 1 лютого, містила звернення до волинського духовенства, а друга, від 18 травня та 1 червня, – до населення Литви, Волині, Поділля та України [15, арк. 16].

Настоятель Овруцького домініканського монастиря ксьондз Август Жучковський відслужив вдячні молебні з нагоди заняття повстанцями м. Овруча та окропив святою водою принесений ними прапор. За рішенням губернської комісії від 18 серпня 1831 р. його було внесено до 3 розряду злочинців [16, арк. 452 зв – 453].

Із донесення подільського губернатора шефу жандармів О. Бенкендорфу стало відомо, що в м. Летичеві в домініканському монастирі зберігалася вогнепальна зброя, зокрема полковником Белогужевим у куполі монастиря було знайдено 9 рушниць, 4 пістолети, шаблю [17, арк. 120].

У повідомленні шефу жандармів, київський, подільський і волинський генерал–губернатор В. Левашов констатував, що в Домбровицькому римо–католицькому кляшторі піарів знайдено заховані між могилами померлих 13 рушниць, 32 піки, а також ще декілька рушниць у ставку. Все це підготовлено для заколотників за вказівкою начальника монастиря Куликовського. Монахи Почаївського монастиря зустріли військо Дверницького урочисто на площі містечка, запросили заколотників у монастир, пригостили їх та здійснили літургію спільно з прихожанами. Відхід загону із монастиря супроводжувався приєднанням до нього 8 монахів та дворян Волинської губернії, які прибули в Почаїв. У рапорті головнокомандуючому 1–ою армією В. Левашов рекомендував повернути Почаївський монастир православної церкві та прийняти таке правило для всіх уніатських та римо–католицьких кляшторів, які приєднуються до заколотників [18, арк. 5–7].

Варто зазначити, що ксьондз Почаївського монастиря А. Данилевич за підозрою в активному сприянні повстанцям був засланий в Сибір на поселення під нагляд поліції [19, арк. 101].

Монах ліквідованого Овруцького базиліанського монастиря А. Синкевич приєднався до радомишльських заколотників [20, арк. 8].

За підтримку повстанців, які перебували в костелі м. Порицька, священник В. Нарушевич був позбавлений духовного сану й звання дворянина [21, арк. 110–111].

Ксьондзи Чорнобильського домініканського монастиря Я. Бочинський та А. Гуліцький проспівали в костелі для повстанців молебень [22, арк. 66].

Київському генерал-губернатору в березні-квітні 1831 р. безперервно надходили різні повідомлення. Наприклад, про те, що в поміщиків Звенигородського повіту С. Подлевського та А. Монастирського виготовляли велику кількість упряжок та сідел, в маєтках графів М. Бережинського та А. Потоцького – списи та іншу зброю [1, с. 106]. А в садибі поміщика Липковського, де зібралось чимало заколотників та прихожан, місцевим ксьондзом була виправлена літургія [17, арк. 65, 143].

Як бачимо, польська шляхта та магнатерія разом із римо-католицьким духовенством на Правобережжі активно прилучалися до збройної боротьби.

У списку осіб Волинської губернії (всього 376 чол.), які зараховані в розряд державних злочинців за участь в польському повстанні, що втекли за кордон і не повернулися в зазначений термін на попереднє місце проживання, указом імператора Миколи I від 4 жовтня 1834 р. було заборонено назавжди повертатися в Росію. Серед них знаходимо й прізвища римо-католицьких священників: монахів Берестецького тринітарського монастиря Дубнівського повіту А. Воттелена, Л. Гембицького, Р. Мочульського, Ю. Маковського, П. Ольшевського, монаха Дедекальського францисканського монастиря Ш. Лішовського, ксьондза Й. Верделе з м. Кременця, ксьондзів Домбровицького піарського монастиря Рівненського повіту Л. Єромиковича та С. Куликовського [23, арк. 58–73, 308].

Із 466 осіб Подільської губернії в розряд державних злочинців було зараховано О. Бохенського – ксьондза Ворошилівського костелу Вінницького повіту, К. Більке – клірика Летичівського домініканського монастиря, З. Жуковського – ксьондза Чорнокозенецького костелу Кам'янецького повіту, ієромонахів Збарзького капуцинського монастиря Кам'янецького повіту А. Київського та М. Томашевського [23, арк. 40–56].

У списку державних злочинців Київської губернії (151 чол.) римо-католицьких священників не було зареєстровано [23, арк. 32–39].

Варто зазначити, що події польського повстання 1830–1831 рр. українські селяни розглядали як чужу для себе “панську справу”, що не могла визволити їх від кріпацтва [24, с. 113]. Зокрема, у виступах на Київщині брали участь селяни Чорнобильського домініканського монастиря та Іванківського костелу. Чиновники, що розслідували заворушення в маєтку домініканців, засвідчили “непокору селян щодо роботи на полях”. Слідство в цій справі встановило, що “селяни перебувають у найбільшій ступені стани”, вони “знеможені роботами” [25, с. 68–77, 79–82, 85–87]. Тому вони не підтримували чужі для них інтереси польської шляхти і не брали участі в повстанні.

Отже, римо-католицьке духовенство України стало однією з рушійних сил повстання 1830–1831 рр. Згідно з офіційними даними, більш як півсотні правобережних

монастирів сприяли повстанню або взяли в ньому безпосередню участь [26, с. 224].

Не залишилося осторонь і біле духовенство, яке приєднувалося до руху всупереч волі Апостольської столиці й місцевого єпископату. Звернення Папи Римського до єпископів, охоплених повстанням єпархій, не мало успіху. Це послання сприймалося як російська урядова фальшивка [27, с. 104].

Частина римо-католицького кліру неприхильно, навіть вороже, ставилася до повстання. Наприклад, єпископ М. Пивницький брав участь у покаранні римо-католицьких священників, які підтримали повстанців. Так, 18 вересня 1834 р. київський, подільський і волинський генерал-губернатор Левашов надіслав рапорт військовому міністру Чернишову, в якому зазначав, що римо-католицький єпископ Михайло Пивницький повідомив, що передав до суду консисторії настоятеля Миропільського костелу ксьондза В. Дунаєвського для визначення йому законного покарання в підтримці повстанців [28, арк. 38–38зв].

Папа римський Григорій XVI в буллі від 9 липня 1832 р. заявив, що повстання 1830–1831 рр. було спричинене “підступними діями шахраїв, які, прикриваючись релігійними гаслами, виступили проти законної влади й порушили узи покірності”. З метою заспокоїти римо-католицьке населення Правобережжя та відвернути від боротьби римо-католицьке духовенство, звернення папи було опубліковано 19 серпня 1832 р. в польськомовному щотижневику “Tygodnik”, що виходив у Санкт-Петербурзі [29, арк. 1–14].

Засуджуючи репресії російського уряду щодо повстанців та дії Папи Римського, настоятель Вінницького приходу та законовчитель місцевої гімназії ксьондз Куявський, пояснював учням, які гріхи мали влада та Папа Римський [30, арк. 201].

Варто також зазначити, що й серед римо-католицьких монахів були й такі, що намагалися повідомляти царських жандармів про підтримку ченцями революційних виступів. Зокрема, диякон Вінницького капуцинського монастиря Януарій інформував шефа жандармів О. Бенкендорфа про безпорядки в обителі [31, арк. 1–16].

За доносом ксьондза Староконстантинівського домініканського монастиря Підгурського підозрювався в приховуванні зброї для повстанців селянин М. Биковський, який прислужував при монастирі [16, арк. 120 зв – 121].

Підсумовуючи події 1830–1831 рр. відзначимо, що незважаючи на поразку, вони мали велике значення для подальшої боротьби за незалежність Польщі.

Основною рушійною силою збройного виступу була польська шляхта, яка відстоювала ідею державності, вела боротьбу проти абсолютизму, за свободу і демократизацію в Європі.

Місцеві ксьондзи сприяли піднесенню бойового духу повсталих, піднімали національно свідомих поляків на боротьбу за відродження своєї Вітчизни.

Особливість шляхетського руху на Правобережній Україні полягала в тому, що він не був виключно польським, в ньому брало участь і українське населення: сполонізована шляхта, представники уніатського та православного духовенства.

Список використаних джерел

1. Баженов Л. В. Восстание 1830–1831 гг. на Правобережной Украине : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01 / Баженов Лев Васильевич. – К., 1973. – 220 с.
2. Зваричук Е. О. Римо–Католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01 / Зваричук Едуард Олександрович. – Кам'янець–Подільський, 2005. – 229 с.
3. Хитровська Ю. В. Громадянсько–політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – середині XIX ст. (в контексті церковної політики самодержавства) : дис. ... канд. ист. наук : 09.00.11 / Хитровська Юлія Валентинівна. – К., 2001. – 191 с.
4. Шостак І. В. Луцько–Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01 / Шостак Інна Віталіївна. – Острогож, 2004. – 214 с.
5. Zgórnjak M. Podstawy społeczne powstania 1830–1831 roku na Litwie, Białorusi i Ukrainie // Struktury ruchu ideologicznego XVIII–XIX wieku. Prace historyczne / Pod red. H. Kozłowskiej–Sabatowskiej. – Zeszyt 78, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Warszawa; Kraków : PWN, 1986. – S. 90–97.
6. Skarbak J., Ziółek J. Duchowieństwo w powstaniu listopadowym (1830–1831) // Nowum (Warszawa). – 1973. – № 11–12. – S. 33–123.
7. Залізняк Л. Польське повстання 1830–1831 рр. / Л. Залізняк // Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.
8. О возмущении произошедшим в Варшаве // Полное собрание законов Российской империи: (Собр. 2–е). – СПб. : Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1831 – Т. 5. – № 4183.
9. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 109, 1–а експедиція. – Оп. 5. – Спр. 95.
10. Там само. – Спр. 448. – Ч. 2.
11. Баженов Л. В. Польське повстання на Поділлі 1830–1831 рр. / Л. В. Баженов // Матеріали III Подільської історико–краєзнавчої конференції. – Кам'янець–Подільський, 1970. – С. 22–23.
12. Jelowicki A. Moje wspomnienie, 1804–1831–1838 / A. Jelowicki: Wyd. 5. – Lwów, 1833. – 254 s.
13. Записки М. Чайковского (Садк–паши) // Киевская старина. – 1819. – Т. XXXII. – С. 40–72.
14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 413. – Спр. 239.
15. ДАРФ. – Ф. 109, 1–а експедиція. – Оп. 5. – Спр. 320. – Ч. 4.
16. Російський державний воєнно–історичний архів (далі – РДВІА). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 12031. – Ч. 14.
17. ДАРФ. – Ф. 109, 1–а експедиція. – Оп. 5. – Спр. 448. – Ч. 2.
18. Там само. – Спр. 394.
19. Там само. – Спр. 448. – Ч. 247.
20. Державний архів Київської області. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 4022. – Ч. 2.
21. Державний архів Волинської області. – Ф. 359. – Оп. 1 (1803–1891 рр.). – Спр. 124.
22. РДВІА. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 12031. – Ч. 16.
23. Там само. – Ф. 80. – Оп. 109/86. – Спр. 17, зв'язка 13.
24. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. – Т. 3. Україна в період розкладу і кризи феодально–кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.). – К. : Наук. думка, 1978. – 607 с.
25. Селянський рух на Україні. 1826–1849 рр. : зб. док. і матер. – К. : Наук. думка, 1985. – 504 с.
26. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні : у 3 кн. – Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття. – К. : Либідь, 1994. – 336 с.
27. Історія релігій в Україні : у 10 т. // редкол. : А. Колодний (голова) та ін. – Т. 4. Католицизм // за ред. П. Яроцького. – К. : Світ знань, 2001. – 598 с.
28. РДВІА. – Ф. 801. – Оп. 109/86. – Спр. 73, зв'язка 10.
29. ДАРФ. – Ф. 109, 1–а експедиція. – Оп. 7. – Спр. 360.
30. РДВІА. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 12031. – Ч. 9.
31. ДАРФ. – Ф. 109, 1–а експедиція. – Оп. 5. – Спр. 40.
2. Zvorychuk E. O. Rymo–Katolycka cerkva na Podilli kincja XVIII – pochatu XX st.: ekonomichnyj, suspil'nyj ta kul'turnyj aspekty : dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Zvorychuk Eduard Oleksandrovych. – Kam'janec'–Podil's'kyj, 2005. – 229 s.
3. Hytrovs'ka Ju. V. Gromadjans'ko–politychna pozycja duhovenstva Pravoberezhnoi' Ukraïny naprykinci XVIII – seredyni XIX st. (v konteksti cerkovnoi' polityky samoderzhavstva) : dys. ... kand. ist. nauk : 09.00.11 / Hytrovs'ka Julija Valentynivna. – K., 2001. – 191 s.
4. Shostak I. V. Luc'ko–Zhytomyrs'ka dijecezija naprykinci XVIII – u pershij polovyni XIX stolittja : dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Shostak Inna Vitalii'vna. – Ostrog, 2004. – 214 s.
5. Zgórnjak M. Podstawy społeczne powstania 1830–1831 roku na Litwie, Białorusi i Ukrainie // Struktury ruchu ideologicznego XVIII–XIX wieku. Prace historyczne / Pod red. H. Kozłowskiej–Sabatowskiej. – Zeszyt 78, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Warszawa; Kraków : PWN, 1986. – S. 90–97.
6. Skarbak J., Ziółek J. Duchowieństwo w powstaniu listopadowym (1830–1831) // Nowum (Warszawa). – 1973. – № 11–12. – S. 33–123.
7. Zaliznjak L. Pol's'ke povstannja 1830–1831 rr. / L. Zaliznjak // Dovidnyk z istorii' Ukraïny / Za zag. red. I. Pidkovy, R. Shusta. – K. : Geneza, 2001. – 1136 s.
8. O vozmušhenii proizoshedšim v Varšave // Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii: (Sobr. 2–e). – Spb. : Tip., II otdelenija Sobstvennoj Ego Vysochestva Kanceljarii, 1831 – T. 5. – № 4183.
9. Derzhavnyj arhiv Rosijs'koi' Federacii' (dali – DARF). – F. 109, 1–a ekspedycja. – Op. 5. – Spr. 95.
10. Tam samo. – Spr. 448. – Ch. 2.
11. Bazhenov L. V. Pol's'ke povstannja na Podilli 1830–1831 rr. / L. V. Bazhenov // Materialy III Podil's'koi' istoriko–krajeznavchoi' konferencii'. – Kam'janec'–Podil's'kyj, 1970. – S. 22–23.
12. Jelowicki A. Moje wspomnienie, 1804–1831–1838 / A. Jelowicki: Wyd. 5. – Lwów, 1833. – 254 s.
13. Zapiski M. Chajkovskogo (Sadyk–pashi) // Kievskaja starina. – 1819. – T. XXXII. – S. 40–72.
14. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukraïny, m. Kyi'v. – F. 442. – Op. 413. – Spr. 239.
15. DARF. – F. 109, 1–a ekspedycja. – Op. 5. – Spr. 320. – Ch. 4.
16. Rosijs'kyj derzhavnyj vojenno–istorychnyj arhiv (dali – RDVIA). – F. 1. – Op. 1. – Spr. 12031. – Ch. 14.
17. DARF. – F. 109, 1–a ekspedycja. – Op. 5. – Spr. 448. – Ch. 2.
18. Tam samo. – Spr. 394.
19. Tam samo. – Spr. 448. – Ch. 247.
20. Derzhavnyj arhiv Kyi'vs'koi' oblasti. – F. 2. – Op. 1. – Spr. 4022. – Ch. 2.
21. Derzhavnyj arhiv Volyns'koi' oblasti. – F. 359. – Op. 1 (1803–1891 rr.). – Spr. 124.
22. RDVIA. – F. 1. – Op. 1. – Spr. 12031. – Ch. 16.
23. Tam samo. – F. 80. – Op. 109/86. – Spr. 17, zv'jazka 13.
24. Istorija Ukraïns'koi' RSR: U 8 t., 10 kn. – T. 3. Ukraïna v period rozkladu i kryzy feodal'no–kriposny'koi' systemy. Skasuvannja kriposnogo prava i rozvytok kapitalizmu (XIX st.). – K. : Nauk. dumka, 1978. – 607 s.
25. Seljans'kyj ruh na Ukraïni. 1826–1849 rr.: Zb. dok. i mater. – K. : Nauk. dumka, 1985. – 504 s.
26. Kryzhaniv's'kyj O. P., Plohih S. M. Istorija cerkvy ta religijnoi' dumky v Ukraïni: U 3 kn. – Kn. 3. Kinec' XVI – seredyna XIX stolittja. – K. : Lybid', 1994. – 336 s.
27. Istorija religij v Ukraïni: U 10 t. // Redkol. : A. Kolodnyj (golova) ta in. – T. 4. Katolycizm // Za red. P. Jaroc'kogo. – K. : Svit znan', 2001. – 598 s.
28. RDVIA. – F. 801. – Op. 109/86. – Spr. 73, zv'jazka 10.
29. DARF. – F. 109, 1–a ekspedycja. – Op. 7. – Spr. 360.
30. RDVIA. – F. 1. – Op. 1. – Spr. 12031. – Ch. 9.
31. DARF. – F. 109, 1–a ekspedycja. – Op. 5. – Spr. 40.

Buravsky O. A., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of World History, Zhytomyr State University Ivan Franko (Ukraine, Zhitomir), buravskij@i.ua

The Polish gentry and Roman Catholic Clergy of the Right-Bank Ukraine in the Polish revolt in the 1830–1831 s

The article analyses the participation of the Polish gentry and Roman Catholic clergy of the Right-Bank Ukraine in the Polish revolt in the 1830–1831s on the basis of the archive documents first introduced into scientific use.

Keywords: Roman Catholic clergy, the Right-Bank Ukraine, Polish revolt, Russian autocracy.

Буравський А. А., доктор історических наук, доцент кафедри всемирної історії, Житомирський державний університет ім. Івана Франко (Україна, Житомир), buravskij@i.ua

Польская шляхта и римско-католическое духовенство Правобережной Украины в польском восстании 1830–1831 гг.

Проанализировано участие польской шляхты и римско-католического духовенства Правобережной Украины в польском восстании 1830–1831 гг.

Ключевые слова: польская шляхта, римско-католическое духовенство, Правобережная Украина, польское восстание, русское самодержавие.

* * *

УДК 94(477)“19/20”

Ніколаєва Т. М.,
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
(Україна, Київ), n_t_m@ukr.net

Добродійність підприємців підросійської України в розвитку комерційної освіти (друга половина XIX – початок XX ст.)

Відсутність чітко продуманої та організованої державної підготовки фахівців середньої ланки в галузі комерційної освіти в пореформеній Російській імперії, а в Україні особливо, досить негативно впливало на економічний поступ і подальший розвиток різних галузей народного господарства. В нових умовах виникає ціла низка складних питань: де знайти сировину, яким вимогам повинен відповідати виготовлений товар, щоб задовольнити споживача, яку кількість товару потрібно виробити, кому, куди і при настанні яких сприятливих умов товар повинен бути доставлений і проданий, як забезпечити постійний збут і як завоювати ринок? Успіх, головним чином залежить від належної організації комерційної сторони справи: відуміння дешево закупити сировину, вигідно продати товар, тобто від уміння враховувати у своїй діяльності кон'юнктуру ринку і фактори, що впливають на її зміни. Набути такі знання можна лише шляхом налагодження економічної та комерційної освіти.

Існуюча мережа освітніх закладів нездатна була задовольнити потреби народного господарства в освічених кадрах, а держава не могла самостійно впоратися з посталою проблемою виділяючи на комерційну освіту надто мізерні кошти. Небайдужа громадськість розвивала просвітницьку ініціативу в різних формах: від клопотань перед урядом та організації нових закладів – до грошових пожертв й інших видів добродійності. Та найгостріше від інших суспільних груп відчував потребу в грамотних, мислячих і дисциплінованих працівниках підприємницький прошарок, вважаючи, що кваліфікована праця – продуктивніша.

Першим таким закладом відкритим у 1862 р. на кошти одеського купецтва та внески комерсантів з інших міст Південної України було Одеське комерційне училище спочатку було 4-річним і надавало виключно комерційну освіту. Крім пожертвувань коштів на утримання училища, одеське купецтво виділяло додаткові кошти на стипендії його учням. Одеське училище залишалося єдиним в Україні навчальним закладом, де готувалися прикажечики, конторники, бухгалтери та різні комерційні агенти. Водночас з кожним роком пореформеної доби все більше вимагалося професійно підготовлених комерсантів. В Харкові в лютому 1888 р., коли на засіданні Купецького товариства було наголошено, що “настав час товариству подумати про заснування в м. Харкові комерційного училища, хоча б невеликих розмірів, – чотирикласного, для дітей купецького стану”. До комерційних училищ в Україні, які повністю утримувалися на кошти підприємців та плату за навчання, належало Перше київське. Рішення про його заснування місцеве Купецьке товариство прийняло 20 листопада 1888 р. Повний курс навчання в училищі продовжувався сім років.

Спрямований розвиток комерційної освіти на початку XX ст. призвів до того, що, наприклад, 1913 р. в Україні комерційних навчальних закладів різних типів нараховувалося вже 92 з 497 в усій Російській імперії. Найбільшою кількістю відповідних закладів виділялися українські міста з розвинутою промисловістю і торгівлею. Так, у Києві їх налічувалося 13, в Одесі – 8, у Харкові – 7, в Катеринославі – 5, в Єлисаветграді – 4. Комерційні училища і торговельні школи конкурували між собою за контингент учнів, пропонували переробні програми по їх підготовці, ставши, таким чином, своєрідними центрами комерційної освіти в Україні.

Таким чином, забезпечення торговельної та банківської системи кваліфікованими кадрами на українських землях, що належали Російській імперії, з кожним пореформеним десятиліттям поліпшувалося. Саме завдяки участі у цій справі представницьких об'єднань торговельно-промислового прошарку, купецьких товариств та біржових комітетів, та їх окремих представників, що позитивно сприяло вирішенню проблеми комерційної освіти та забезпеченню кваліфікованими кадрами як для власних, так і для суспільних потреб.

Ключові слова: ринкові відносини, комерційна освіта, підприємницький прагматизм, добродійність, меценатство.

Відсутність чітко продуманої та організованої державної підготовки фахівців пореформеній Російській

імперії, а в Україні особливо, досить негативно впливало на економічний поступ і подальший розвиток різних галузей народного господарства, що не відповідало тогочасним потребам суспільства. Існуюча мережа освітніх закладів нездатна була задовольнити потреби народного господарства в освічених кадрах, а держава не могла самостійно впоратися з посталою проблемою виділяючи на комерційну освіту надто мізерні кошти. Яким чином вдалось сприяти розвитку комерційної освіти в підросійській Україні? Що спонукало підприємців другої половини XIX ст. надавати добродійну допомогу в розвитку комерційної освіти? Яке це мало значення для реформування економіки держави в цілому?

Дослідженням розвитку професійної освіти, а саме комерційної у другій половині XIX – на початку XX займається ряд відомих істориків. Чимало праць присвячено аспектам даної теми в Т. І. Лазанської, О. М. Доніка, Е. Л. Лортікяна, Р. Б. Шиханова, Н. А. Колосової та ін. Та все ж місце підприємницької ініціативи в сфері комерційної освіти на українських теренах в другій половині XIX – поч. XX ст. залишається ще недостатньо висвітленою, що і потребує подальших наукових досліджень.

Дати адекватний аналіз стану комерційної освіти в Україні на початку промислового перевороту, та в процесі підтримки підприємницьким прошарком добродійною діяльністю – заснуванням та утриманням навчальних закладів професійно-комерційної та економічної освіти на поч. XX ст. Результати дослідження мали б в багатьох випадках сприяти залученню багатих українців до співпраці в розвитку економічної освіти, з метою оновлення кадрового потенціалу як для власних, так і для державних українських підприємств.

З розвитком ринкових відносин проблема освіти потребувала нагального вирішення, від якого багато в чому залежав подальший поступ промисловості. За таких умов підприємницький прошарок гостріше від інших суспільних груп відчував потребу в грамотних, мислячих і дисциплінованих працівниках, адже підприємницький прагматизм підказував, що кваліфікована праця робітника та службовця є продуктивнішою. Громадська просвітницька ініціатива розвивалася в різних формах: від клопотань перед урядом та організації нових закладів – до грошових пожертв й інших видів добродійності. Таким чином, величезна потреба в кваліфікованих кадрах на виробництві були додатковим стимулом пожертвувань на підтримку освітніх закладів усіх рівнів.

Ініціатива промисловців та купців була зосереджена насамперед на професійній освіті. Здійснюючи як приватні, так і корпоративні пожертвування, віддаючи певний відсоток із власних прибутків – така благодійність сприяла тому, що при заснуванні навчального закладу заможний громадянин як правило і надалі, будучи його попечителем, піклувався про його благоустрій та функціонування. Спеціальна освіта в підприємницькому середовищі стала визнаватися як фактор, що сприяв якісним змінам в управлінні торговельними закладами й промисловими підприємствами.

Ринкові відносини в пореформеній імперії найбільше стимулювали розвиток комерційних навчальних закладів. В нових умовах виникає ціла низка складних питань: де знайти сировину, яким вимогам повинен від-